

A nagylevelű hárs (*Tilia platyphyllos*) botanikai jellemzése

Prof. dr. Király Gergely – egyetemi tanár¹

A tudományos *Tilia* nemzetségnév eredete vitatott, feloldására több-féle megközelítés létezik. Általában az ógörög „ptelea” (szil), „ptilon” (szárny) vagy „tilós” (rost, szál) szavakra vezetik vissza, de létezik magyarázat óörmény gyökerekre is.

Az bizonyos, hogy már számos római tudós (*Columella*, *Plinius*) a mai rendszertani értelemben használta. Linné az európai hársakat nem különböztette meg, az általa a kontinensről leírt egyetlen fajnevet (*T. × europaea*) ma a kis- és nagylevelű hárs hibridjére alkalmazták.

Az európai hársfajok azonosítása a 18. (s részben korai 19.) századi botanikusok nevéhez fűződik. A nagylevelű hársat (*T. platyphyllos*) az a paviai *Giovanni Antonio Scopoli* professzor írta le 1772-ben, aki több évet eltöltött a selmechányai akadémián is (a „*platyphyllos*” fajnév széleslevelűt jelent).

A fajhoz kapcsolatosan gyakran említett társnevek a *T. officinarum* Crantz (ezt nevezéktani szempontból elvetendő, nem tekinthető érvényes szinonimának), ill. a *T. grandifolia* Ehrh. (amely érvényes, de nevezéktani-rendszertani bonyolalmak miatt nem egyértelműen értelmezhető név).

A tudományos nevekhez hasonlóan bonyolult, vitatott a magyar „hárs” szó eredetének magyarázata is. Ez a feltevések szerint finnugor eredetű, s fakéregre vagy hánccsra utal, ami összefüggésben lehet, hogy a hársak szalagosan leválasztható kérgét sokáig kötözésre használták.

A hárs nemzetség viszonylag kevés fajt számlál, az elfogadott fajok száma 20–30 közötti a különböző modern fel fogások szerint, míg 18–65 közötti a régebbi forrásokban. Ezen alacsony fajszám mögött azonban rendkívüli alakgazdagság és a fajok közötti erős hibridizációs képesség áll, ami ezzel együtt rendkívül bonyolult rendszertani helyzetűvé teszi a nemzetséget.

A leírt taxonok magas számához az is hozzájárul, hogy az eredetileg izolált elterjedésű alakokat kertészeti célból sokfelé elterjesztették, és kultúrában is számos köztes alak jött létre. A nemzetség az Óvilág mérsékelt, s részben a szubtrópusi területein elterjedt, sokféleségének centruma Kínában van (közel 20 fajjal); Európában (ha a nagylevelű hársat tágabban értelmezzük) alapvetően 3 fajjal (ill. 1-2 további fajjal a Kaukázusban és a Krímen). Ezenfelül egy széles areájú faj (*T. americana*) él Észak-Amerika atlantikus részén. A bonyolult rendszertani helyzetre kézenfekvő példa maga a nagylevelű hárs, amelyet akár több fajra is lehet bontani.

Alaktana

Nagy méretű, ideális körülmények között hosszú (200–300 év) életű fa, amely jó termőhelyen 35–40 m-es magasságot is elérhet, hosszú, ágtszta törzset nevelve, míg gyenge, sziklás talajokon gyakran csak 10–15 m magas, szabálytalanabb növekedéssel.

A többi hársfajhoz hasonlóan kiváló vegetatív visszaszerző képességű, plasztikus gyökérzetű, tuskóról kimeríthetetlenül sarjadzó növény (akár földet érő ágai is legyökeresedhetnek). Kérge sokáig sima, majd idősebb korban hosszirányban repedezett, szürkés- vagy feketésbarna.

A vessző kissé zezugos, váltakozó állású rügyekkel, a hajtás felszíne olajzöld, barnás, egyes alakokon vöröses, kezdetben általában egyszerű szőrökkel borított, amely gyakran tartósan maradó (de egyes alakok kopaszok vagy gyorsan lekopaszodók).

A rügyeket jellemzően három rügypikkely fedi, amelyek közül a legkisebb általában nem haladja túl a rügyszár felét. A levelek kerekdedek, gyakran kissé részaránytalank, szíves vállúak, hosszú nyelűek, a levéllemez általában 6–12 cm hosszú (1. kép).

A levélfonákon a harmadrendű erek erőteljesek, feltűnően kiemelkedők, az érzugok szőrei a kifejlett levélen is fe-

1. kép. A nagylevelű hárs levélzete

héresek vagy halványbarnák. A levélszél élesen fűrészes. A levéllemez szőrözöttségének mértéke, maradandósága, illetve a levélfogak alakja a különböző alfajoknál jelentősen eltérő lehet. A virágok 2–5(7) tagú álnyírokban nyílnak (2. kép), amelyek virágzati tengelye hosszának kb. felén összenőtt a kapcsolódó murvalevéllel, ami később a terméságarzat repítőkészülékéként szolgál. A virágban a porzók hosszabbak a szirmoknál, amelyek tövében nincs mézfeytő.

A termés 7–10 mm átmérőjű, molyhos, vastag falú (ujjal nem összeroppantható), felületén (4–)5 feltűnő bordával (3. kép).

Elterjedési területe

A nagylevelű hárs szubmediterrán-szubatlanti jellegű közép-európai faj (1. ábra). Az elterjedési terület északi részén síksági-középhegységi, míg a déli részen inkább hegyvidéki elterjedésű, az Alpok déli részén és Európa déli félszigetein akár 1500 m fölé felhatolva.

Az északi határon (pl. a Brit-szigetek, Dél-Skandinávia) a faj őshonossága a széles körű kultiválás miatt sokfelé kérdéses, fosszilis leletek alapján

¹ SoE EMK Erdőművelési és Erdővédelmi Intézet

2. kép. A nagylevelű hárs virágzata

3. kép. A nagylevelű hárs termése

egyébként a holocén melegebb korszakaiban a mainál északabbra és keletebbre is előfordult.

A déli areahatáron (különösen a Balkán és Kis-Ázsia térségében) az elterjedéssel kapcsolatos kérdőjelek inkább a rendszertani kutatottság hiányára vezethetők vissza.

A Kárpát-medence belső alföldjeiről, ill. az Alpok és Kárpátok magasabb vonulatairól klimatikus okok miatt hiányzik.

A nagylevelű hársban a teljes területén jelentkezik a kertészeti és erdészeti hasznosítás hatása, ennek következtében az egyes tájakon az ott honosak mellett más alakok is megjelenhetnek, spontán terjedhetnek, vagy hibridizációs folyamatokban vehetnek részt.

Előfordulása

A nagylevelű hárs Magyarországon főleg középhegységi faj, elszórt dombvidéki előfordulásokkal, míg a síkságokon többnyire csak antropogén okból fordul elő (2. ábra). Ahogy az elterjedési terület egészére, hazánkra is igaz a megállapítás, hogy az eredeti elterjedés a széleskörű erdészeti-kertészeti alkalmazás miatt aligha tisztázható pontosan.

A középhegységekben a magasabban fekvő sziklás vonulatokon kétségtelenül honos, ill. az árnyas, természetes erdőtakaróval borított völgyekben messzire elterjedhet. A nyugati határszélen a savanyú, kristályos alapkövetek miatt még magasabb fekvésben is ritka. A dombvidékeken főleg a löszterületeken valószínűsíthető természetes

megjelenése, míg a kavics- vagy homokterületeken inkább csak ültetett. Az Alföldön csak a Beregi- és Szatmári-síkon, ill. a Dráva mentén feltételezzük őshonosságát.

Élőhelye

A nagylevelű hárs viszonylag szárazságtűrő, inkább mészkedvelő faj, amely nem kedveli az aridabb, nagy hőingadozású, erősebb kontinentális klímahatás alatt álló területeket. A legnedvesebb és legszárazabb szélsőségek kivételével gyakorlatilag bármilyen erdőtüszulásban előfordulhat.

Jelentős (természetes) elegyarányt, vagy akár domináns szerepet főleg hegyvidéki, sziklai élőhelyeken (szur-

dok-, törmeléklető és sziklaerdők) ér el (4. kép), ahol hasonló ökológiai stratégiájú fajokkal (pl. virágos és magas kőrös, korai, hegyi és mezei juhar, mezei és hegyi szil) alkothat társulást.

Szállanként vagy kisebb csoportokban megjelenik a klímaregionális erdőtüszulásokban (elsősorban gyertyános-kocsánytalan tölgyesekben és bükkösökben), ahol főleg mikroélőhelyeken (pl. meredek letörések, törmelékes helyek) jellemző. Továbbá alkalmilag felbukkan száraz erdőtüszulásokban (pl. mészkedvelő és cseres-kocsánytalan tölgyesek) is, főleg, ha ezek sziklai élőhelyekkel érintkeznek.

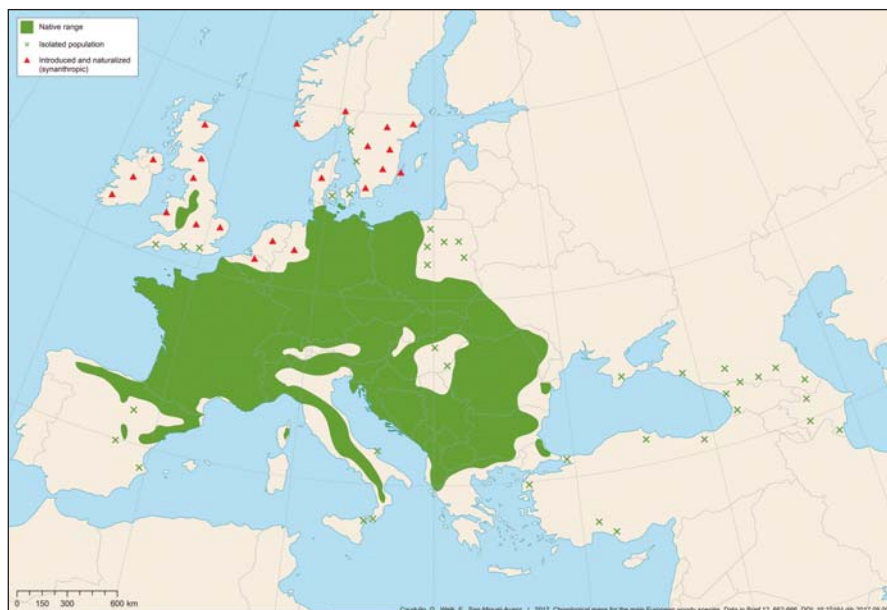
A faj kitűnően alkalmazható árnyaló szint létrehozására másodlagos erdőkben, nagyon sok sík- és dombvidéki előfordulása ilyen célú erdészeti alkalmazására vezethető vissza.

Települések környezetében gyakran a városi fásításokból kivadulva jelenik meg, sokszor olyan területeken is, ahol egyébként nem őshonos.

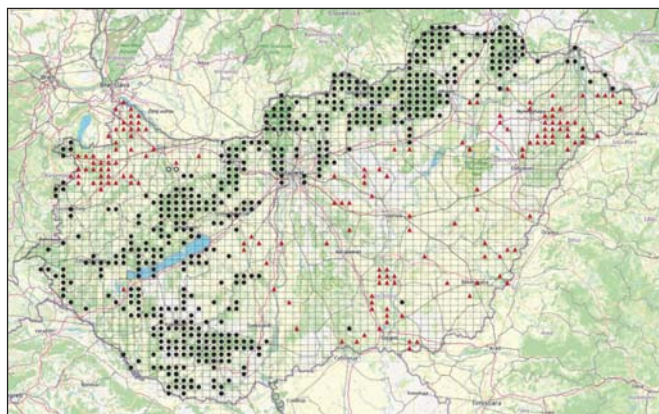
Alfajaihoz a szakirodalom eltérő ökológiai preferenciát rendel (eszerint a subsp. *cordifolia* a leginkább montán jellegű, pl. szurdokerdőkben, bükkösökben él, a törzsalak kissé lejjebb ereszkedik, míg a további alfajok a sziklás, száraz élőhelyekre koncentrálódnak), ennek részletes hazai elemzése azonban nem történt még meg.

Változatossága

A faj nagyon változatos, a közép-európai területeken általában öt alfaját különböztetik meg, amelyek két nagyobb csoportra bonthatók. A hazai dendro-

1. ábra. Európai areatérkép (forrás: Caudullo et al. 2017)

2. ábra. A faj magyarországi elterjedése (forrás: <http://floraatlasz.uni-sopron.hu>, 2021)

4. kép. A nagylevelű hárs hegyvidéki élőhelyeken, szurdok-, törmeléklejtő, és sziklaerdőkben dominánsabb megjelenésű

lógiai felfogás a fajt tágabb értelemben kezeli, a szűkebben vett nagylevelű hársak (subsp. *cordifolia*, subsp. *platyphyllos*, subsp. *pseudorubra*) mellett ide vonva a subsp. *caucasica* és subsp. *rubra* alfajokat is, utóbbi kettőt más rendszertanok külön fajként (vörös hárs – *T. rubra*) említik.

A szűkebben értelmezett nagylevelű hársak levélfogai nem szálkás csúcsúak, vagy a szálkás csúcs rövid, nehezen leváló, míg a vörös hársak levélfo-

gai hosszan szálkásak, törékeny, könnyen letörő szálkával.

Mindkét csoport esetében a pontos határozás a levél és a fiatal hajtás szőrözöttsége mentén haladhat tovább. Az alfajokat nehéz megkülönböztetni, határozásra csak a nagyobb fák virágzó-termő hajtásai alkalmasak, amelyeket magasabb, zárt állományban alig lehet elérni, így elterjedésükről kevés, jól alátámasztott adattal rendelkezünk. Forrásaink mind az öt bemutatott al-

fajhoz rendelnek őshonosnak vélt magyarországi előfordulásokat, ezeket részben (főleg a két vörös hárs alfaj esetében) más kutatók megkérdőjelezzik.

Forrás:

Caudullo G., Welk E., San-Miguel-Ayán J. (2017): Chorological maps for the main European woody species. Data in Brief 12, 662-666. DOI: 10.1016/j.dib.2017.05.007

Fotók: **Korda Márton**

Felhívás publikálási lehetőségre akkreditációs pontokért!

NEMZETI
FÖLDÜGYI KÖZPONT

Az Erdészeti Lapok publikálási lehetőséget kínál a jogosult erdészeti szakszemélyzet számára. A megjelent cikkek szerzői akkreditációs pontokat kérelmezhetnek az NFK Erdészeti Főosztálytól.

A kéziratokat az erdőhöz, illetve az erdészethez kötődő szakmai témákban, minimum 6.000, maximum 12.000 karakter terjedelemben kérjük beküldeni – az alábbi linken, az OEE honlapjának *Erdészeti Lapok* menüpontjában elérhető szerzői útmutató szerint:

https://www.oee.hu/upload/html/2014-06/szerzo%20utmutato_vv.pdf

A jogosult erdészeti szakszemélyzetnek a 244/2020. (V. 28.) Kormányrendelet értelmében akkreditációs pontokat kell összegyűjtenie, időszakonként és végzettségtől függően 48-120 pont között.

A publikációért az önálló vagy együttes szerzői jog jogosultja – legkésőbb a megjelenést követő év

december 31. napjáig – képzési kreditpontok elismerése érdekében, kérelemmel fordulhat a Nemzeti Földügyi Központ Erdészeti Főosztályához.

Publikálási tevékenységgel és nem oktatási célú szakmai rendezvényeken való részvétellel, illetve előadói munkával, a szükséges összes pontszám negyedét lehet megszerezni.

Várjuk a közlésre érdemes cikkanyagokat!

OEE Erdészeti Lapok Szerkesztősége és Szerkesztőbizottsága, NFK Erdészeti Főosztály